

Прынцыпы лексікаграфічнай маніфестацыі беларускіх злучнікаў і іншых паказчыкаў сінтаксічнай сувязі

М. І. Канюшкевіч

Principles of Belarusian conjunctions and other indicators of the lexicographic manifestation of syntactic connection

M. I. Kaniushkevich

Марыя Іосіфаўна Канюшкевіч – Доктар філалагічных навук, прафесар; незалежны даследчык, Рэспубліка Беларусь, Гродна.

E-mail: marikon9@mail.ru

Статья поступила: 28.04.2021. Принята к печати: 08.06.2021.

У артыкуле разглядаюцца прынцыпы граматычных і лексікаграфічных апісанняў злучнікаў і іх аналагаў у рускім і беларускім мовазнаўстве. Ставіцца задача інвентарызацыі злучальных сродкаў беларускай мовы як яе рэальнага патэнцыялу, пакуль без вызначэння іх дакладнага лінгвістычнага статусу, але дастатковай для больш глыбокіх даследаванняў. Прапануюцца наступныя прынцыпы лексікаграфічнай маніфестацыі беларускіх злучнікаў і ізафункцыянальных ім моўных адзінак: 1) ахоп усіх злучальных сродкаў у іх аб'ектыўным рэальным ужыванні як нацыянальнай стыхіі маўлення і апора на сілу аўтарытэта самой мовы; 2) выхад за марфалагічныя межы злучніка, прызнанне яго морфасінтаксічнай прыроды, якая абумоўліваецца фактарамі камунікатыўных задач моўцы і арганізацыі тэкста; 3) прызнанне полевай структуры катэгорыі злучніка, а значыць улік перыферыяльных рэляцыйных адзінак, асабліва неаднаслоўных, якія адсутнічаюць ў існуючых граматычных і лексікаграфічных крыніцах; 4) прызнанне спалучэнняў «Т-слова + К-слова» (кшталту тое, што) ва ўсіх кампановах іх словаформаў як асобных адзінак кожная са сваім рэляцыйным значэннем; 5) улік прапазіцыйнай і прэдыкатнай прыроды злучальнага сродка з яго левай і правай валентнасцямі да кан'юнктаў-актантаў. Паказваюцца тэарэтычныя метады інвентарызацыі злучальных сродкаў: а) трансфармацыі прыназоўнікава-іменнай сінтаксемы ў прыназоўнікава-злучнікавую прэдыкатыўную сінтаксему і б) мадэляванне злучальнага сродка на аснове кампановак спалучэнняў «прыназоўнік + Т-слова + К-слова» (кшталту ад таго, што; дзеля таго, хто і інш.). Дэманструюцца прыклады слоўнікавага артыкула лексікаграфічнай маніфестацыі злучальных сродкаў у апублікаваным слоўніку аўтара.

Ключавыя словы: злучнік, злучальны сродак, скрэпа, лексікаграфічная маніфестацыя, беларуская мова.

УДК 81.367.634

Maryia I. Kaniushkevich – Dr. Sci. in Philology, Professor; independent researcher, Grodno, Republic of Belarus.

ORCID: 0000-0001-5585-5274

Received: 28/04/2021. Accepted for publication: 06/08/2021.

The article discusses the principles of grammatical and lexicographic descriptions of conjunctions and their analogues in Russian and Belarusian linguistics. The task is to take an inventory of conjunction means of the Belarusian language as its relational potential, so far without qualifying their linguistic status, but sufficient for deeper research. The following principles of lexicographic manifestation of Belarusian conjunctions and their isofunctional units are proposed: 1) coverage of all conjunction means in their objective real use as a national element of speech and reliance on the power of language authority itself; 2) going beyond the morphological limits of the conjunction, recognizing its morphosyntactic nature, due to the factors of the speaker's communicative tasks and the text organization; 3) the field structure of the conjunction category recognition, which means the account of peripheral relational units, especially non-one-word ones, absent in the available grammatical and lexicographic sources; 4) recognition of the combinations "T-word + K-word" (such as to, chto) in all arrangements of their word forms as separate units, each with its own relational meaning; 5) taking into account the propositional and predicate nature of the conjunction means with its left and right valencies in relation to the conjuncts-actants. Theoretical methods of conjunction means inventory are shown: a) prepositional-nominative syntaxeme into prepositional-conjunctive predicative syntaxeme transformation and b) the conjunction mean based on the arrangements of the combinations "preposition + T-word + K-word" modeling (such as ad tago, shto; dzelja tago, hto, etc.). Some examples of vocabulary entry of conjunction means lexicographic manifestation in the author's published dictionary are demonstrated.

Keywords: conjunction, conjunction meaning, "keep-clip", lexicographic manifestation, Belarusian language

OECD: 06.02.OY

V

Пастаноўка праблемы. Семантызацыя службовай лексікі заўсёды выклікала пэўныя цяжкасці як у граматычных яе апісаннях, так і ў лексікаграфічнай маніфестацыі. Калі тлумачэнне намінацыйнай адзінкі ў слоўніку абапіраецца на яе суаднесенасць з рэаліяй, то тлумачэнне рэляцыйнай адзінкі вымушае лексікаграфу выкарыстоўваць пэўныя метафармулёўкі: «Ужываецца пры ўказанні на...», «Ужываецца пры абазначэнні...» (для тлумачэння прыназоўніка); «Ужываецца для сувязі...» (пры тлумачэнні злучніка).

Што датычыць аналітычных службовых адзінак (спынімся на злучніках), то дыктат цэльнааформленасці слова не дазваляе ніводнаму тлумачальнаму слоўніку падаваць іх як славарныя адзінкі. Такія злучальныя сродкі звычайна «губляюцца ў заромбавай частцы славарнага артыкула» [Ляпон, 1991]. Некаторыя з іх фіксуюцца пад знакам ромба (рус. *в том случае если* [Евгеньева, 1984, т. IV, с. 145]; бел. *у тым выпадку калі* [Атраховіч, т. 1, с. 558]); у іншых выпадках даведкі падаюцца праз слэш: «Толькі – злучнік супраціўны... // Уваходзіць у склад супраціўных парных злучнікаў: “не толькі..., але (і)”, “не толькі..., а (і)» [Атраховіч, т. 5, с. 496]. Прыклады са слоўніка: *Грукат тым часам мацнеў. Ён ужо не толькі непадзельна панаваў у паветры, але, здавалася, пранік у глыб зямлі* (В. Быкаў). *Мужык тупае па хаце, пасміхаецца сам сабе: «Я не толькі зраблю гэту работу, а і выспацца паспею»* (А. Якімовіч).

Таксама і ў рускім слоўніку: «Только противительный союз... / В сочетании с другими противительными союзами *а, но, да (а только, но только, да только)* ... В составе уступительного союза: *разве только (что)*» [Евгеньева 1984, т. IV: 377].

Спецыялізаваныя слоўнікі рускай мовы фіксуюць і аналітычныя службовыя адзінкі, але з тымі ж традыцыйнымі метафармулёўкамі: «не только..., но и союз. Употребляется при соединении однородных членов предложения (второй из которых противопоставляется первому как более существенному), соответствуя по значению сл.: *не только ..., а и*» [Ефремова, 2001, с. 412]. Люстраная адсылка падаецца і пры тлумачэнні злучніка *не только..., а и*: «...соответствуя значению сл.: *не только..., но и*» [Ефремова, 2001, с. 412]. Два другія спецыялізаваныя слоўнікі аднаго і таго ж аўтарскага калектыву і рэдактара фіксуюць у рэстры толькі злучнік *не только..., но и*: «Употр. для соединения слов, обозначающих однородные в каком-л. отношении предметы, действия, признаки и т. п., и указывает на то, что нечто целое не ограничивается содержанием первого из соединенных слов, а включает в себя также содержание второго» [Морковкин, 2003, с. 225]. Там жа падаюцца сінонімы, якія чамусьці не ўвайшлі ў рэстр, змешчаны ў канцы выданняў: *не только..., а и, не только..., даже* [Морковкин, 1997, с. 225; Морковкин, 2003, с. 225].

Як бачым, разыходжанні пры маніфестацыі злучальных сродкаў рускай мовы ў розных спецыялізаваных слоўніках вялікія. Яшчэ больш значная розніца ў колькасці злучнікаў: **416** у [Ефремова, 2001, с. 412], па **208** у двух названых вышэй слоўніках. Паводле падлікаў М. І. Чарамісінай, у “Рускай граматыцы–80” злучнікаў і іх аналагаў налічваецца **666**, «з якіх **576** названыя злучнікамі і аналагамі злучнікаў і **92** злучальнымі словамі [Черемисина, Колосова, 1987, с. 136] (заўважым, у цытуемай працы памылка ў 2 адзінкі: правільна **668**). Паказчык у канцы манаграфіі [Завьялов, 2008, с. 216–232], па нашых падліках, налічвае **569** рускіх злучнікаў.

У акадэмічных беларускіх граматыках, на жаль, такога, як у «Рускай граматыцы-80», прадметнага паказальніка няма. Раздзел «Злучнік» у першым томе «Граматыкі беларускай мовы» (аўтар раздзела П. М. Гапановіч) налічвае **114** злучнікаў, **13** спалучэнняў у ролі далучальных злучнікаў і **11** злучальных слоў, спіс якіх завяршаецца паметай «і інш.» [Атраховіч, Булахав, 1962, т. 1, с. 471–506]. Падлікі злучнікаў і спалучэнняў дакладныя, паколькі пералік амаль кожнага разраду злучнікаў закрываўся завяршальным злучнікам і перад апошнім словам спісу.

У другім томе «Граматыкі беларускай мовы» у раздзеле «Складаны сказ» з падраздзеламі, прысвечанымі складаназлучаным (аўтар раздзела Л. І. Бурак) і складаназалежным (аўтар П. П. Шуба) сказам, колькасць злучнікаў, паводле нашых падлікаў, складае **245** адзінак, хоць дакладна падлічыць злучальныя сродкі немагчыма, бо пры характарыстыцы адносін у складаных сказах шмат якія пералічэнні маюць фіналь «і г. д.», асабліва калі размова ідзе аб спалучэнні класічных злучнікаў з часціцамі ці знамянальнымі словамі. Можна толькі канстатаваць, што сінтаксічнае поле сістэмы беларускіх злучнікаў у другім томе нашмат больш пашыранае, чым марфалагічнае [Атраховіч, Булахав, 1966, т. 2, с. 486–677].

Аналагічныя раздзелы сінтаксіса складаназлучаных (аўтар А. Я. Міхневіч) і складаназалежных (аўтар К. У. Скурат) сказаў «Беларускай граматыкі» не павялічылі спіса злучальных сродкаў, хоць і адрозніваюцца ўвагай да іх ўнутранай катэгарызацыі [Бірыла, Шуба, 1985–1986, т. 2, с. 272–304].

Разыходжанні ў колькасці злучальных сродкаў як у рускай, так і ў беларускай мовах, хоць і значныя, але аб'ектыўныя і зразумелыя: «в отсутствие более подробных изысканий, отнесение слова к союзам или к тому или иному классу союзов следует признать до некоторой степени условным. Сколько-нибудь точная статистика многих союзов, особенно частотных, многозначных, двойных зачастую оказывается и вовсе невозможной», асабліва калі ўлічыць, што «иногда в функции союзов употребляются знаменательные части речи (*правда*), что существенно затрудняет их статистику»: (абедзве цытаты з [Апресян, Пекелис, 2012].

Такім чынам, можна канстатаваць, што межы паказчыкаў сувязі, ізасемічных класічным злучнікам, неакрэсленыя і празрыстыя для цэнтраімклівых працэсаў; што маўленчая рэчаіснасць дае нашмат больш адзінак, чым зафіксавана існуючымі крыніцамі; што па-за слоўнікамі і граматычнымі аспісанямі застаецца шмат адзінак, асабліва неаднаслоўных (скрэп, канектараў, паказчыкаў сувязі, функтываў, злучальных спалучэнняў, фразеасхем), якія здольныя выконваць і выконваюць ролю злучнікаў.

Адсюль вынікае, што наспела неабходнасць інвентарызацыі ўсіх злучальнікаў – не толькі злучнікаў і іх аналагаў, але і іншых, у тым ліку і знамянальных, слоў, якія у той ці іншай ступені выконваюць у мове злучальныя і канструктыўныя функцыі злучніка.

Мы ставім перад сабой мэту няхай не вычарпальна поўнай, але дастатковай для больш глыбокіх даследаванняў інвентарызацыі беларускіх злучальных сродкаў, пакуль без вызначэння іх дакладнага лінгвістычнага статусу. Для нас больш важнай задачай з'яўляецца лексікаграфічная маніфестацыя гэтых сродкаў беларускай мовы як яе рэалітыўнага патэнцыялу, асабліва ў іх аб'ектыўным рэальным ужыванні – як нацыянальнай стыхіі маўлення ў розных крыніцах, у розных сацыяльных і прафесійных колах, на розных каналах перадачы інфармацыі.

Гісторыя пытання. Упершыню сістэмнае апісанне злучнікаў беларускай мовы зрабіў заснавальнік беларускага мовазнаўства акадэмік Яўхім Фёдаравіч Карскі ў двух выпусках яго фундаментальнай трохтомнай працы «Беларусы». У нарысе, прысвечаным словаўтварэнню і словазмяненню [Карский, 1956, вып. 2, с. 81–85] колькасць разгледжаных ім злучнікаў (па рускай традыцыі Карскі называў іх «союзами» або «формальными словами») складае **48** адзінак, а ў сінтаксічным нарысе [Карский 1956, вып. 3, с. 458–499] апісанне атрымалі ўжо **96** злучнікаў. Такім чынам, з выключэннем паўтораў, сістэма злучнікаў беларускай мовы паводле абодвух нарысаў Я. Ф. Карскага складае **125** адзінак. Але ў тэкстах нарысаў і ў прыкладах такіх злучальнікаў больш, у тым ліку і аналітычныя утварэнні (*таго, каб; том, што: я прыйшоў таго, каб у вас грошей пазычыць*). Праўда, у такіх спалучэннях вучоны разглядаў кожны кампанент асобна, бо «автор старался держаться формально-грамматической точки зрения на явления синтаксиса» [Карский 1956, вып. 3, с. 305].

Тым не менш у апісанні Я. Ф. Карскага сінтаксіс складанага сказа, а разам з ім і сістэма злучнікаў беларускай мовы паказана амаль у сваім сучасным выглядзе: пры іх апісанні вучоны ўдакладняў а) што (назоўнік ці дзеяслоў) ў галоўнай частцы паясняецца даданай часткай, б) якія адносіны існуюць паміж часткамі, в) якія сродкі сувязі ўжываюцца для выражэння гэтых адносін. Заўважыў вучоны адносныя займеннікі і прыслоўі ў ролі злучніка, указальныя займеннікі ў галоўнай частцы і іх суаднесенасць з адноснымі: «*яки – такий (якая еда, такая й хода), хто – той (Хто людзей не слухае, той і бога не боіцца), што – то (Што захочэ, то й зробіць)*» [Карский 1956, вып. 3, с. 469]. Звярнуў увагу Карскі і на «парность», двухчасткавы характар некаторых злучальнікаў: *если – то, хотя – однако*.

Параўн. з прынцыпамі апісання і класіфікацыі складаназалежных сказаў у сучаснай граматыцы: «1) структура і значэнне галоўнай і даданай частак; 2) характар сінтаксічнай сувязі галоўнай і даданай частак, віды і сродкі сувязі; 3) месца даданай часткі ў адносінах да галоўнай» (с. 580); «спалучэнні злучніка *што* з суадноснымі словамі і словазлучэннямі *тamu, ад таго, затым, дзеля таго, па той прычыне* і інш.» (с. 585), *каб* у спалучэннях з указальнымі словамі *для таго, на тое, з тым* [Бірыла, Шуба, 1985–1986, т. 2, с. 585]. «Нярэдка гэтыя сродкі дапаўняюцца часціцамі, якія могуць браць на сябе ролю злучнікаў і нават пераходзіць у злучнікі (параўн. *як – як бы – бы*). У ролі граматычных сродкаў выступаюць і суадносныя словы; у пэўных выпадках і яны могуць пераходзіць у злучнікі (параўн. *дык, тады* і інш.)» [Бірыла, Шуба, 1985–1986, т. 2, с. 586].

На працягу ХХ стагоддзя злучнікі беларускай мовы як спецыяльны аб'ект даследаванняў прыцягвалі ўвагу даследчыкаў спарадычна і фрагментарна – у двух акадэмічных граматыках, аб чым было сказана вышэй, у вучэбных дапаможніках для вышэйшых устаноў, у асобных раздзелах па сінтаксісу, дзе падаецца больш дробная семантычная класіфікацыя сінтаксічных сродкаў – у выражэнні далучальных адносін [Бурак, 1975], у іх супастаўленні з рускімі эквівалентамі у сінтаксісе складанага сказа [Конюшкевич, 1990], у асобных артыкулах, напрыклад [Шуба, 1971, 1973; Важнік, 2007].

Першы вопыт лексікаграфічнай маніфестацыі беларускіх злучнікаў з'явіўся ў жанры інвентарызацыйнага рээстра, матэрыялаў да слоўніка [Канюшкевич, 2019], але з канцэпцыйнай, якая ў многім вызначылася дзякуючы напрацоўкам шматлікіх расійскіх даследчыкаў. Без пераліку многіх адзначым толькі тых, чые аўтарытэтныя думкі, працы і вопыт сталі метадалагічным і тэарэтычным падмуркам для канцэпцыі і методыкі інвентарызацыі беларускіх злучальных сродкаў.

Так, нам імпануюць некалькі высноваў М. В. Ляпон аб злучніках. Па першае, выснова, што неабходны «пересмотр вопроса о содержании категории “союз”, т. е. **принципиальный выход** (не только в исследованиях по тексту, но и в нормативно-описательных грамматиках) **за пределы “чистого союза”** – за рамки соединителей, принятых грамматистами в класс союзов в качестве идеальных представителей этого класса; вопрос о реальном фонде соединителей, который должен фиксировать словарь и грамматика, может быть решен **силой авторитета самого естественного языка**» [Ляпон 1986, с. 195–196]; (выдзяленне ва ўсіх трох месцах наша. – М. К.). Па-другое, што «оптимальный способ лексикографического представления таких единиц языка – **специальный словарь**, являющийся результатом специальных разысканий и призванный адекватно отразить реальный фонд соединителей, коммуникативную специфику их разновидностей и смысловой потенциал каждой реляционной единицы. Концепция словаря опирается на версию реляционной единицы как средства прагматической адаптации высказывания» [Ляпон, 1991] (выделение автора. – М. К.).

У сувязі з гэтым узнікае пытанне, як ахапіць гэты невядомы па сваёй паўнаце фонд злучальнікаў, якіх няма ў існуючых крыніцах, але якіх мноства ў маўленчай рэчаіснасці? Эмпірычны метада, што дамінаваў у мінулыя стагоддзі ў мовазнаўстве па збору матэрыяла, не падыходзіць па сваёй несістэмнасці, выпадковасці і маруднасці. Павінен існаваць сістэмны і прагнастычны падыход, які б гарантаваў даследчыку атрыманне іменна тых злучальных сродкаў, катэгарыяльных злучнікавых прызнакі якіх не выклікаюць сумнення, незалежна ад таго, колькі слоў такі сродак у сабе ўтрымлівае.

Іменна так ставілі пытанне М. І. Чарамісіна і Т. А. Коласава ў сваёй манаграфіі, якую можна лічыць праграмай працы, актуальнай і дагэтуль для даследчыка сінтаксісу складанага сказа. Па-першае, яны звярнулі ўвагу на значымасць паказчыка сувязі ў складаным сказе: «Инвариант, константа сложного предложения – это прежде всего показатель отношения, связи между знаменательными переменными. По своей значимости в структуре сложного предложения показатель связи сопоставим только со сказуемым в строе простого предложения: это главный член, конструктивная вершина сложного предложения» [Черемисина, Колосова, 1987, с. 78]. Адсюль выснова, што «на уровне сложного предложения число единиц, моделей, тоже конечно (як колькасць слоў ці фанем. – М. К.), хотя они пока никем не подсчитаны» [Черемисина, Колосова, 1987, с. 78]. І злучнік як вяршыня і канструктыўны цэнтр складанага сказа павінен фіксавацца ў формуле сказа ў сваім арфаграфічным запісе. Больш таго, у такую формулу павінны папасці і тыя кампаненты звязваемых частак, якія ўплываюць і на структуру сказа і на адносіны паміж часткамі.

Па-другое, у дадзенай манаграфіі звяртаецца ўвага на тое, што скрэпы кшталту *то, что* і ўвогуле блокі “Т-слова + К-слова” на сінтаксічным шве паміж часткамі ўяўляюць сабой утварэнне больш цэласнае, нягледзячы на раздзяляльную коску паміж імі. А што датычыць «ізыяснительных» сказаў і сказаў з умяшчальным *то₂*, аб якіх пісала В. А. Белашапкава, то ў неразрыўнасці скрэпы з элементамі *то₂, что* няма сумненняў, бо «сила спайки между ними проявляется в том, что если предикативная часть со скрепой препозитивна, то в препозицию вместе с союзом уходит и местоименный элемент скрепы. В нормативной речи цепочка *то₂, что* не разрывается... Показателем связи в подобных конструкциях мы считаем всю цепочку *то, что (то, чтобы; то, как)*, оценивая ее как одноместный показатель связи» [Черемисина, Колосова, 1987, с. 147–148].

Такім чынам, аўтары манаграфіі даволі шырока трактуюць злучнік (падчас не называючы такія злучальныя сродкі злучнікам, а спалучэннем злучніка і іншай часціны мовы), дапускаючы ў яго склад часціцы, суадносныя словы, рознага кшталту канкрэтызатары (прыслоўі, мадальныя словы), фразеасхемы.

Ідэю М. І. Чарамісінай і Т. А. Коласавай наконт іншых кампанентаў, якія ўплываюць на структуру і адносіны паміж звязваемымі часткамі, тым самым узмацняючы і канкрэтызуючы формулу (мадэль) створанай злучнікам канструкцыі, рэалізуюць вучоныя Далёкаўсходняга федэральнага ўніверсітэта А. Ф. Прыяткіна, А. С. Шарамецева, В. М. Заўялаў і інш. [Стародумова 2001; Шереметьева, et al., 2017], даючы поліпараметрычны лінгвістычны партрэт злучальнай адзінкі, тлумачэнне якой, у адпаведнасці з задачамі такога апісання, займае некалькі старонак. У дзвюх пазначаных вышэй кнігах, прысвечаных службовым словам, атрымалі апісанне ўсяго 38 злучнікавых адзінак: 24 (2017) і 14, у тым ліку 10 злучнікаў і 4 скрэпы (2001). Можна ўявіць сабе, колькі часу і чалавек спатрэбіцца, каб ахапіць усю існуючую ў мове колькасць злучальных сродкаў такім падрабязным апісаннем. Жадаючы канчатковага поспеху калегам у рашэнні такой грандыёзнай задачы, мы бяром пад увагу такі іх параметр атрыбуцыі злучніка, як характарыстыку звязваемых кампанентаў (кан'юнктаў рознай прыроды), якія аказваюць значны ўплыў на структуру і значэнне ўтворанай злучнікам сінтаксічнай канструкцыі.

З апошніх па часе прац, цалкам прысвечаных злучальным сродкам рускай мовы, трэба назваць працу В. М. Заўялава, у якой прадстаўлены кампрамісныя рашэнні цэлага шэрагу праблемных пытанняў: а) устанавленне трохузроўневай прыроды злучніка (марфалагічнай, марфалага-сінтаксічнай і сінтаксічнай; дарэчы, морфасінтаксічная канцэпцыя лягла ў аснову даследавання граматыкі славянскага прыназоўніка ў міжнародным праекце, рэалізаваным пад кіраўніцтвам М. У. Усеваладавай [Усеволодова, Кукушкіна, Поликарпов, 2014; Усеволодова, Виноградова, Чаплыгіна, 2018]), што дазваляе, з аднаго боку, ахапіць фіксацыяй большую колькасць спрэчных моўных адзінак, а з другога, – легітымізаваць статус перыферыяльных адзінак ў катэгарыяльным полі злучніка; б) устанавіць тыпалогію структуры аналітычных злучальных сродкаў і прадставіць адпаведную ёй класіфікацыю злучнікаў і іх спалучэнняў з вызначэннем апорных класічных злучнікаў; в) удакладніць тэрміналогію, адпавядаючую ўзроўням і структуры злучальных адзінак [Завьялов, 2008].

Метадалогія і методыка даследавання. Такім чынам, вырысоўваецца полевая структура катэгорыі злучніка, з кампактным ядром класічных злучнікаў і шырокай дыфузнай перыферыяй функтываў – слоў і спалучэнняў, якія выконваюць ролю злучальнага сродка, не пакідаючы межаў сваёй часціны мовы. Тым не менш, лічым, што пры інвентарызацыі злучальных сродкаў неабходна фіксаваць і іх, каб убачыць поўны рэалізаваны патэнцыял мовы. Ядро захоўвае трываласць катэгорыі, перыферыя дэманструе рэакцыю мовы на змены і іннавацыі і забяспечвае гнуткасць сістэмы.

Зыходзячы з полевай структуры катэгорыі злучніка ўлічваюцца наступныя прынцыпы складання рээстра злучальных сродкаў. Па-першае, лінгвіста павінна цікавіць рэальнае ўжыванне моўных адзінак, каб, як піша М. В. Ляпон, гэта вырашала аб'ектыўная «сіла аўтарытэта самой натуральнай мовы», што патрабуе фіксацыі і тых адзінак, якія існуюць і ўжываюцца па-за нормамі літаратурнай мовы.

Па-другое, неабходна выйсці за марфалагічныя межы злучніка, прызнаўшы яго морфасінтаксічную прыроду, што абумоўліваецца фактарамі камунікатыўных задач моўцы і арганізацыі тэкста.

Па-трэцяе, інвентарызацыя патрабуе фіксаваць усе варыянты злучальнага сродка як асобныя адзінкі, бо ўвядзенне ў структуру скрэпы новага элемента непазбежна змяняе і рэляцыйнае значэнне скрэпы незалежна ад таго, што варыянты грунтуюцца на адным і тым жа апорным элеменце; напрыклад: у *час, калі*; з *часу, калі*; у *той час*, як і г. д.

Па-чацвёртае, трэба зыходзіць з прапазіцыйнай і прэдыкатнай прыроды злучальнага сродка, для якога звязваемыя часткі (кан'юнкты) з'яўляюцца яго актантамі, якія структуруюць яго левую і правую валентнасці. У кожным з актантаў маюцца пэўныя элементы, што прагназуюць сувязь з пэўнай скрэпай ці з яе левым ініцыяльным элементам, калі скрэпа неаднаслоўная. Гэта словы маўлення ці мыслення, якія прагназуюць «ізьясненне» ад даданай часткі; апорныя назоўнікі, якія прадказваюць атрыбутыўныя адносіны; кампаратывы, што патрабуюць пэўнага злучніка. У сваю чаргу і правы актонт таксама мае пэўнае лексічнае нападзенне, якое карэлюе са скрэпай ці з яе апошнім правым элементам, калі скрэпа неаднаслоўная. Напрыклад, у сказе *Рабі ўсё, што хочаш, **абы толькі** ад гэтага нікому шкоды не было* (Я. Маўр) у даданай частцы два элементы забяспечваюць правую валентнасць выдзеленай скрэпы: а) форма прошлага часу дзеяслова-выказніка *было* ў даданай частцы, якой патрабуе былая часціца *бы* ў злучніку *абы*; параўн. рус.: *Делай все, что хочешь, **лишь бы только от этого** никому беды не **было***; б) займеннікаявая форма *ад гэтага*, якая ўмяшчае змест левага актанта (які, дарэчы, ў сваю чаргу таксама з'яўляецца складаным сказам са сваёй скрэпай і яе валентнасцямі).

Такім чынам, мадэль складанага сказа ці нават тэкста не абмяжоўваецца толькі спецыялізаванымі паказчыкамі сувязі, «у ёй могуць, а парой і павінны адлюстроўвацца **пазіцыі знамянальных кампанентаў**, паміж якімі ўстанаўліваецца гэтая сувязь» [Черемисина, Колосова, 1987, с. 78]; (выдзяленне наша – М. К.).

Аналіз матэрыялу. Шляхоў інвентарызацыі злучальных сродкаў некалькі. Адзін з іх эмпірычны – пошук кантэкстаў з аналізам і сістэматызацыяй знойдзеных у іх адзінак. Карпусы тэкстаў значна паскорылі працу даследчыкаў, але самога шляху не змянілі.

Другі шлях тэарэтычны, які прадугледжвае атрыманне злучальнага сродка метадам мэтанакіраванага мадэлявання і наступнай верыфікацыі ўжывання атрыманай адзінкі ў маўленчай практыцы. Стварэнне мадэляў можна ажыццявіць двума спосабамі. Першы спосаб – трансфармацыя прыназоўнікава-іменнай сінтаксемы ў прэдыкатыўную і, адпаведна, утварэнне злучніка ад прыназоўніка. Напрыклад: *вырашаць пытанне ў святле апошніх падзей*; *вырашаць пытанне ў святле таго, як дыктуюць апошнія падзеі*. Рэпертуар беларускіх прыназоўнікава-іменных сінтаксем, сфарміраваныя намі пры атрыбутыўныя беларускіх прыназоўнікаў ў межах названага вышэй міжнароднага праекта пад кіраўніцтвам М. У. Усеваладавай, дазволіў атрымаць значна большую колькасць злучальных сродкаў, чым тое поле, якое займае класічны злучнік у апісальных граматыках.

Напрыклад, у граматыках зафіксаваны злучнік *нягледзячы на тое, што*, але там адсутнічаюць прыназоўнікава-злучальныя спалучэнні з *апорай на тое, што*; *нароўні з тым, што*; з *разліку на тое, што*; з *тым разлікам, што*; *за кошт таго, што*; *на прадмет таго, што* і шмат іншых, што ўжываюцца ў гэтай жа злучальнай функцыі. Аналагічнае дачыненне да ўтварэння такіх аналітычных злучальных сродкаў маюць і злучальныя словы: параўн.: *нароўні з тым, што* (дзе *што* – злучнік) і *нароўні з тым, што́* (дзе *што* – адносны займеннік).

Метад трансфармацыі не толькі дазволіў выявіць скрэпы, якія не фіксаваліся ў эмпірычнай базе даследаванняў. Выяўленне механізмаў згортвання прэдыкатыўнай адзінкі ў марфалагізаваную форму, з аднаго боку, і разгортвання іменнай сінтаксемы ў прэдыкатыўную аддзінку, з другога, здаецца важным для сучаснай камунікацыі з яе дынамічнымі і высокатэхналагічнымі працэсамі, якія патрабуюць розных спосабаў упакоўкі інфармацыі. Спашлемся на аўтарытэтную і імпануючую нам думку Т. В. Шмялёвай аб тым, што адрозненне паміж простым і складаным сказам занадта перабольшана сталай традыцыяй, бо для камунікацыі гэта толькі розныя спосабы «**технического решения** языкового воплощения полипропозитивной семантической структуры» [Шмелева, 2010, с. 122] (выдзелена аўтарам цытаты. – М. К.).

Фарміраванне рэестра спосабам трансфармацыі з'яўляецца эфектыўным, калі прытрымлівацца рэпертуару прыназоўнікава-склонавых сінтаксем ва ўсёй іх семантыка-граматычнай разнастайнасці. Гэта не толькі дазваляе выявіць максімальна поўны спіс паказчыкаў сувязі ў сістэме складанага сказа, але і ўстанавіць заканамернасці, якія дазваляюць ці забараняюць спалучальнасць элементаў у складзе аналітычных скрэп. Нашы першыя доследы трансфармацыі іменнай сінтаксемы з першаснымі прыназоўнікамі ў прэдыкатыўныя адзінкі паказалі, што нават калі фармантам у іменнай сінтаксеме выступае адзін і той жа прыназоўнік, пры трансфармацыі кожнаму значэнню сінтаксемы адпавядае асобны злучальны сродак. Параўн.: 1) *Іван задрыжаў ад страху*. – 2) *Іван задрыжаў ад слоў брата*.

Сказ (1) пры трансфармацыі дае два варыянты трансформай: а) з *тое₂*: *Іван задрыжаў ад таго, што спалохаўся*; б) з *тое₁*: *Іван задрыжаў ад таго (пачуцця), што можна назваць страхам*.

Сказ (2) дае шмат варыянтаў (хоць іх спіс можна падлічыць): *Іван задрыжаў ад таго, што сказаў брат / ад таго, як сказаў брат / ад таго, чаму сказаў брат...*

Другі спосаб мадэлявання – камбінаванне спалучэнняў «прыназоўнік + суадносны займеннік (можа быць толькі займеннік і без прыназоўніка) + злучнік / злучальнае слова», якія могуць выконваць функцыю асобнага злучальнага сродка. Мадэляванне ажыццяўляецца на грунце тых марфалагічных склонава-лікавых парадыгм, якія маюцца ў суадносных займеннікаў галоўнай часткі і ў злучальных слоў даданай часткі. Колькасць карэлятна-рэлятных спалучэнняў склонава-лікавых словаформ па мадэлі «прыназоўнік + Т-слова + К-слова» (*ад таго, што; к таму што; з тым, што; аб тым, што; да таго, чаго; к таму, чаго...*) у мове вельмі вялікая, але спіс такіх спалучэнняў канчаткова падлічальны, а іх рэальнае ўжыванне можна верыфікаваць дзякуючы карпусным рэсурсам.

Так, наш эксперымент на прыкладзе спалучэння склонава-лікавых словаформ займенніка *той* з 22 прыназоўнікамі даў 44 прыназоўніка-назоўнікавыя сінтаксемы, якія ў спалучэнні з 5 злучальнымі словамі (*хто, што, які, каторы, чый*) утварылі 220 злучальных сродкаў (*ад таго, які; ад таго, чый; ад таго, хто; ад таго, што; ад таго, каторы; з тым, хто; з тым, які; з тым, каторы; з тым, чый; з тым, што; і г. д.*).

Кожнае з 220 злучальных спалучэнняў дазволіла атрымаць складаны сказ у выглядзе штучнага «речения»: *Навошта ўсе яе клопаты для таго, хто так лёгка яе пакінуў?... Навошта ўсе яе клопаты для тых, чые сэрцы ўжо заледзянелі?..*

Але верыфікацыя маўленчай рэчаіснасцю паказала, што далёка не ўсе 220 мадэляў запатрабаваны ў камунікацыі. Беларускамоўныя карпусы тэкстаў і інтэрнэт-рэсурсы далі нам толькі пятую частку ўсяго змадэляванага патэнцыялу – 40 рэалізаваных выказваннямі

мадэляў. Прычыны розныя: беднасць карпусных беларускамоўных фондаў; малаактыўная беларускамоўная інтэрнэт-камунікацыя; сістэма байнэта на запыт не падае цэласных спалучэнняў і трэба ўручную прасейваць шмат «славеснай руды». Але такі спосаб дэманструе сваю дыягнастычную і прагназуючую сілу паводле рэлятыўнага патэнцыялу беларускай мовы.

Іншыя нашы доследы ўжо на матэрыяле рускай мовы паказваюць розную частотнасць ужывання выказванняў з такімі скрэпамі – па даных Нацыянальнага корпуса рускай мовы ад мільёнаў ўжыванняў да адзінкавых. Прыклад апошняга са скрэпай *под то, что* (дзе *что* злучнік): *Нас сегодня подводят под то, что мы преступники, и во время этой передачи вы тоже обращались ко мне как к спекулянту* (А. Тарасов). А са скрэпай *с то, что* (дзе *что* злучнік) выказванне наогул немагчымае. Затое такія скрэпы, як *в том, что* і *до того, что* сталі словаўтваральнай базай для ўтварэння яшчэ больш складаных скрэп са знамянальнымі кампанентамі: *Дело в том, что* [Шмелева, 2006]; *Вплоть до того, что*.

Якім бы спосабам ні быў атрыманы злучальны сродак мадэлі «прыназўнік + Т-слова + К-слова», для яго атрыбуцыі важна адзначаць, фармантамі якіх сінтаксем з’яўляюцца яго кампаненты. Гэты параметр дапамагае паказаць малазаўважныя адрозненні паміж сінанімічнымі сродкамі.

У выніку склаліся наступныя параметры атрыбуцыі злучальнага сродка ў інвентарызацыйным рээстры:

- функцыянальны статус адзінкі ў выказванні (злучнік, злучальнае слова, фармант якой сінтаксемы, маркёр, кампаратар, злучальны сродак, актуалізатар);
- канструкцыя пабудовы – зварот, просты сказ, складаназлучаны сказ, складаназалежны сказ, ускладнены сказ, дыктэма (звышсказавае адзінства), тэкст;
- канструкцыя будовы – левая частка і правая частка складаназлучанага сказа, галоўная і даданая частка складаназалежнага, папярэдняе і наступнае выказванне дыктэмы, папярэдняя і наступная дыктэмы ў тэксце, аднародныя члены, адасоблены зварот;
- характар сувязі – для складаназлучаных сказаў – адкрытая або закрытая; для складаназалежных – прыслоўная, дэтэрмінантная, карэляцыйная;
- тып адносін – спачатку сінтаксічныя, праз двукроп’е – сэнсавыя;
- іншыя функцыі злучальнага сродка: актуалізацыйная; тэкстаўтваральная; маркёр якіх кампаратыўных адносін (ад тоеснасці да суперлятыўных і абсалюта); злучальная;
- роля іншых моўных адзінак у сінтаксічнай сувязі паміж адзінкамі будовы паказваецца у выказванні іх падкрэсліваннем;
 - сінонім;
 - рускі адпаведнік.

За асобную адзінку прымаецца злучальны сродак, які або выконвае сваю спецыяльную функцыю, або выражае спецыяльныя сінтаксічныя адносіны; амонімы падаюцца з нумарацыяй: А-1, А-2 і г. д.; розніца паміж злучнікамі з аднолькавымі сінтаксічнымі адносінамі, але з рознымі сэнсавымі падаецца з індэксацыяй уверсе: А-1¹, А-1² і г. д.

Узоры слоўнікавага артыкула (у апублікаваным рээстры ўведзены спіс скарачэнняў, ва ўзоры для чытача дадзенага артыкула правая частка артыкула даецца без скарачэнняў).

АБ ТАГО, ХТО Фармант інструментыва ў складаназалежным сказе з карэляцыйнай сувяззю; кампаратар тоеснасці асобы; асобасныя адносіны; пацыентыў. *Прыляцелі! Закаркалі! І рукі і ногі*

выцершы **аб таго, каго** звалілі ў іх на вачах, чысценькімі выстаўляюцца! (Т. Бондар). Сін. *аб таго, якога*. Рус. *об того, кого*.

АБ ТЫМ, НАВОШТА¹ Фармант дэлібератыва ў складаназалежным сказе з прыслоўнай сувяззю (дзеяслоў інтэлект.); фінітыў: мэта. *Продак (так назваўся хлопец) распавёў аб тым, навошта ён малюе на сценах, хто з'яўляецца спонсарам яго творчасці* (Інт.). Сін. *пра тое, з якой мэтай*. Рус. *о том, зачем*.

АБ ТЫМ, НАВОШТА² Фармант дэлібератыва ў складаназалежным сказе з прыслоўнай сувяззю (дзеяслоў інтэлект.); фінітыў: прызначэнне. *Падлеткі паразважалі аб тым, навошта прававая культура чалавеку, як яна спрыяе станаўленню асобы і каго можна назваць правакультурным* (Інт.). Сін. *пра тое, для чаго*. Рус. *о том, для чего*.

ВОДБЛІЗ ТАГО МЕСЦА, ДЗЕ Фармант лакатыва ў складаназалежным сказе з прыслоўнай сувяззю (назоўнік); атрыбутыўна-прасторавыя адносіны; лакатыў. *Палац на стромым беразе Дзвіны, водбліз таго месца, дзе яна сустракаецца з рэчкаю, якая дала гораду такую цяжкую французскаму вуху назву* (У. Арлоў). Сін. *каля таго месца, дзе*. Рус. *возле того места, где*.

...ГЭТА АДЗІНАЕ..., ЧАГО Актуалізатар і ўмяшчальнік зместу папярэдняга выказвання ў дыктэме або папярэдняй дыктэмы ў тэксе; міжсказавая або міждыктэмная сувязь; тэкстаўтваральны; кампаратар абсалютыўнага экзісцыенса; атрыбутыўна-прадметныя адносіны; аб'ектыў. *Мы абавязаны, нашым часам, нашым жыццём закліканы ... абуджаць у людзях добрыя пачуцці... Гэта адзінае наша, чаго ніхто за нас не зробіць* (Я. Брыль). Сін. *гэта тое, чаго*. Рус. *это единственное..., чего*.

ГЭТАКАЯ..., ЯК-1 Фармант актуалізаванага квалітатыва ў складаназалежным сказе з прыслоўнай сувяззю (назоўнік + прыметнік); атрыбут; кампаратар прыраўнівання прыкмет. *У качак параўнальна доўгая шыя (зрэшты, не гэтакая доўгая, як у гусей і лебедзяў)* (Вікіпедыя). Сін. *не такая, як*. Рус. *не такая, как*.

ДЗЭСЬЦІ..., А ДЗЕСЬ Паратаксіснае спалучэнне лакатываў у складаназлучаным сказе з закрытай сувяззю; спалучальна-пералічальныя адносіны. *Яны ўбачаць засмужаны лес і адчуюць халоднае поле, Дзесьці стог запануе, а дзесь Куст адзін на паляне, не болей* (Л. Дранько-Майсюк). Сін. *дзе..., а дзе*. Рус. *где-то..., а где-то*.

Высновы. Прынцыпова новы для мовазнаўчай традыцыі падыход да інвентарызацыі злучальных сродкаў носіць дыскусійны характар і можа выклікаць крытыку традыцыяналістаў. Яго сутнасць – у пашырэнні класа злучальных сродкаў за кошт перыферычных граматычных канструкцый, якія арганізуюць тыпавую мадэль больш складанай сінтаксічнай адзінкі пабудовы.

Для складаназалежных сказаў пашырэнне класа злучальных сродкаў адбываецца за кошт цэласнага спалучэння ўказальных займеннікаў *той і тое*₂ (у рускай мове *тот, то*₁ і *то*₂) са злучнікамі і злучальнымі словамі. Такія спалучэнні фіксуюцца як асобныя адзінкі, паколькі у кожнага з іх свая валентнасць, свае функцыі ў выказванні і свае магчымасці ў спалучальнасці. Колькасць такіх адзінак вельмі вялікая, але ў сілу стабільнасці парадыгм кожнага кампанента спалучэння іх можна падлічыць, роўна як можна падлічыць і іх кампануюкі са злучнікамі і злучальнымі словамі ў даданай частцы.

Паколькі кожная словаформа абодвух кан'юнктаў (адзінак будовы) уплывае на семантыка-граматычныя адносіны паміж імі, то ў рэестры ўказваецца дэнататыўная роля прэдыкатыўнай сінтаксемы, фармантамі якой з'яўляюцца элементы скрэпы «Т-слова + К-слова».

Натуральна, падаць увесь пералік такіх блокаў аднаму чалавеку немагчыма, але такія падыход і дэманстрацыя яго ў матэрыялах да слоўніка можа служыць даследчыцкім палігонам для больш паглыбленага вывучэння рэлятывага патэнцыяла беларускай мовы.

Літаратура

- Апресян, Ю. Д., & Пекелис, О. Е. (2012). Союз. *Русская корпусная грамматика*. Электронный ресурс <http://rusgram.ru/>
- Атраховіч, К. К. (Рэд.). (1977–1984). *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы* (Т. 1–5). Мінск: БелСЭ.
- Атраховіч, К. К., & Булахав, М. Г. (Рэд.). (1962–1966). *Граматыка беларускай мовы* (Т. 1–2). Мінск: АН БССР.
- Бірыла, М. В., & Шуба, П. П. (Рэд.). (1985–1986). *Беларуская граматыка* (Т. 1–2). Мінск: Навука і тэхніка.
- Бурак, Л. І. (1975). *Далучэнне ў беларускай мове*. Мінск: БДУ.
- Важнік, С. А. (2007). Спроба тыпалогіі сінтаксічных слоўнікаў славянскіх моў. *Лінгвістычны студіі* (Вип. 15, с. 228–234). Донецьк: ДонНУ.
- Всеволодова М. В., Виноградова Е. Н., & Чаплыгина Т. Е. (2018). *Русские предлоги и средства предложного типа. Материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления* (Кн. 2: Реестр русских предложных единиц: А – В (объективная грамматика)). Москва: УРСС.
- Всеволодова, М. В., Кукушкина, О. В., & Поликарпов, А. А. (2014). *Русские предлоги и средства предложного типа: материалы к функционально-грамматическому описанию реального употребления* (Кн. 1. Введение в объективную грамматику и лексикографию русских предложных единиц). Москва: ЛИБРОКОМ.
- Евгеньева, А. П. (Ред.). (1984). *Словарь русского языка* (Т. 4). Москва: Русский язык.
- Ефремова, Т. Ф. (2001). *Толковый словарь служебных частей речи русского языка*. Москва: Русский язык.
- Завьялов, В. Н. (2008). *Морфологические и синтаксические аспекты описания структуры союзов в современном русском языке*. Хабаровск: Изд-во ДВГУ.
- Канюшкевіч, М. І. (2019) *Беларускія злучнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання. Матэрыялы да слоўніка* (Ч. 1. Дыяпазон А–З). Гродна: ГрДУ імя Янкі Купалы.
- Конюшкевич, М. И. (1989). *Синтаксис близкородственных языков: тождество, сходства, различия*. Минск: Университетское.
- Карский, Е. Ф. (1956). *Белорусы. Язык белорусского народа* (Т. 2. Вып. 2. Исторический очерк словообразования и словоизменения в белорусском языке. Вып. 3. Очерки синтаксиса белорусского языка). Москва: (без изд.).
- Ляпон, М. В. (1986). *Смысловая структура предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношений*. Москва: Наука.
- Ляпон, М. В. (1991). Словарь служебных единиц русского языка (принципы построения). *Papers from the EURALEX, Third International Congress* (С. 83–89). Budapest: (n.p.). Электронный ресурс <https://docplayer.ru/60816542-Slovar-služebnyh-edinic-russkogo-yazyka-principy-postroeniya-mayya-v-lyapon.html>
- Морковкин, В. В. (Ред.). (1997). *Словарь структурных слов русского языка*. Москва: Изд-во альм. «Лазурь».
- Морковкин, В. В. (Ред.). (2003). *Объяснительный словарь русского языка: Структурные слова: предлоги, союзы, частицы, междометия, вводные слова, местоимения, числительные, связочные глаголы*. Москва: Астрель.

References

- Apresian, Yu. D., & Pekelis, O. E. (2012). Conjunction. In *Russkaia korpusnaia grammatika (Russian corpus grammar)*. Retrieved from <http://rusgram.ru/> (In Russian)
- Atrakhovich, K. K. (Ed.). (1977–1984). *Explanatory dictionary of the Belarusian language* (Vol. 1–5). Minsk: BelSE. (In Belarusian).
- Atrakhovich, K. K., & Bulakhav, M. G. (Eds.). (1962–1966). *Belarusian grammar* (Vol. 1–2). Minsk: AN BSSR. (In Belarusian)
- Biryly, M. V., & Shuba, P. P. (Eds.). (1985–1986). *Belarusian grammar* (Vol. 1–2). Minsk: Navuka i Technika. (In Belarusian)
- Burak, L. I. (1975). *Connection in the Belarusian language*. Minsk: BGU. (In Belarusian)
- Cheremisina, M. I., & Kolosova, T. A. (1987). *Essays on the theory of complex sentences*. Novosibirsk: Nauka. (In Russian)
- Efremova, T. F. (2001). *Explanatory dictionary of service parts of speech of the Russian language*. Moscow: Russkii iazyk. (In Russian)
- Evgen'eva, A. P. (Ed.). (1984). *Dictionary of the Russian language* (Vol. 4). Moscow: Russkii iazyk. (In Russian)
- Kaniushkevich, M. I. (2019). *Belarusian conjunctions and their analogues. Grammar of real application. Materials for the dictionary* (Vol. 1. Range A – C). Grodno: GrDU imia Ianki Kupaly. (In Belarussian)
- Karskii, E. F. (1956). *Belarusians. The language of the Belarusian people* (Vol. 2. Issue. 2. Historical sketch of word formation and inflection in the Belarusian language. Issue 3. Essays on the syntax of the Belarusian language). Moscow: (n.p.). (In Russian)
- Koniushkevich, M. I. (1989). *Syntax of closely related languages: identity, similarities, differences*. Minsk: Universitetskoe. (In Russian)
- Lapon, M. V. (1986). *The semantic structure of the sentence and the text. Towards a typology of intra-textual relations*. Moscow: Nauka. (In Russian)
- Lapon, M. V. (1991). Dictionary of service units of the Russian language (principles of construction). *Papers from the EURALEX, Third International Congress* (pp. 83–89). Budapest: (n.p.). Retrieved from <https://docplayer.ru/60816542-Slovar-služebnyh-edinic-russkogo-yazyka-principy-postroeniya-mayya-v-lyapon.html> (In Russian)
- Morkovkin, V. V. (Ed.). (1997). *Dictionary of structural words of the Russian language*. Moscow: Lazur'. (In Russian)
- Morkovkin, V. V. (Ed.). (2003). *Explanatory dictionary of the Russian language: Structural words: prepositions, conjunctions, particles, interjections, introductory words, pronouns, numerals, connective verbs*. Moscow: Astrel'. (In Russian)
- Sheremetieva, E. S., Starodumova, E. A., & Tiurin P. M. (Eds.). (2017). *Service words in the lexicographic aspect [CD-ROM]*. Vladivostok: DVGU. Retrieved from <http://www.labsisl.ru/> (In Russian)
- Shmeleva, T. V. (2006). "The fact is that...". In *Asimmetriia kak printsip funkcionirovaniia iazykovykh edinit (Assimmetry as language unit functioning principle)* (pp. 145–153). Novosibirsk: NGU. (In Russian)
- Shmeleva, T. V. (2010). Complex sentence technique. In *Lingvisticheskie idei V. A. Beloshapkvoi i ikh voploshchenie v sovremennoi rusistike (Linguistic ideas of V. A. Beloshapkova and their embodiment in the modern Russian linguistic studies)* (pp. 116–133). Tiumen': Mandri i K. (In Russian)

Стародумова, Е.А. (Ред.). (2001). *Словарь служебных слов русского языка*. Владивосток: ДВГУ.

Шереметьева, Е. С., Стародумова, Е. А., & Тюрин П. М. (Ред.). (2017). *Служебные слова в лексикографическом аспекте* [CD-ROM]. Владивосток: Дальневост. фед. ун-т. Электронный ресурс <http://www.labslsl.ru>

Черемисина, М. И., & Колосова, Т. А. (1987). *Очерки по теории сложного предложения*. Новосибирск: Наука.

Шмелева, Т. В. (2006) «Дело в том, что...». *Асимметрия как принцип функционирования языковых единиц* (с. 145–153). Новосибирск: Изд-во НГУ.

Шмелева, Т. В. (2010) Техника сложного предложения. *Лингвистические идеи В. А. Белошапковой и их воплощение в современной русистике* (с. 116–133). Тюмень: Мандра и К.

Шуба, П. П. (1971) Злучнік. *Беларуская савецкая энцыклапедыя* (Т. 4, с. 582). Мінск: АН БССР.

Шуба, П. П. (1973) Граматычная характарыстыка падпарадкавальных злучнікаў. *Беларуская мова і мовазнаўства* (с. 198–204). Мінск: БГУ.

Shuba, P. P. (1971). Conjunction. In *Belaruskaia savetskaja entsyklopedyia (Belarusian soviet encyclopedy)* (Vol. 4, p. 582). Minsk: AN BSSR. (In Belarusian)

Shuba, P. P. (1973). Grammatical characterization of subordinate conjunctions. In *Belaruskaja mova i movaznaŭstva (Belarusian language and linguistics)* (pp. 198–204). Minsk: BGU. (In Belarusian)

Starodumova, E. A. (Ed.). (2001). *Dictionary of service words of the Russian language*. Vladivostok: DVGU. (In Russian)

Vazhnik, S. A. (2007). An attempt at a typology of syntactic dictionaries of Slavic languages. *Linguistic studies* (Issue 15, pp. 228–234). Donec'k: DonNU. (In Belarusian)

Vsevolodova M. V., Vinogradova E. N., & Chaplygina T. E. (2018). *Russian prepositions and prepositional means. Materials for a functional-grammatical description of real use*. (Vol. 2. Register of Russian prepositional units: A – B (objective grammar)). Moscow: URSS. (In Russian)

Vsevolodova, M. V., Kukushkina, O. V., & Polikarpov, A. A. (2014). *Russian prepositions and means of a prepositional type: materials for a functional-grammatical description of real use*. (Vol. 1. Introduction to objective grammar and lexicography of Russian prepositional units). Moscow: LIBROKOM. (In Russian)

Zaviyalov, V. N. (2008). *Morphological and syntactic aspects of the conjunctions structure description in modern Russian*. Khabarovsk: DVGGU. (In Russian)

Конюшкевич М.И. Принципы лексикографического описания союзов и иных показателей синтаксической связи. В статье рассматриваются принципы грамматических и лексикографических описаний союзов и их аналогов в русском и белорусском языкознании. Ставится задача инвентаризации союзных средств белорусского языка как его релятивного потенциала, пока без квалификации их лингвистического статуса, но достаточной для более глубоких исследований. Предлагаются следующие принципы лексикографической манифестации белорусских союзов и изофункциональных им единиц: 1) охват всех союзных средств в их объективном реальном употреблении как национальной стихии речи и опора на силу авторитета самого языка; 2) выход за морфологические пределы союза, признание его морфосинтаксической природы, обусловленной факторами коммуникативных задач говорящего и организации текста; 3) признание полевой структуры категории союза, а значит, учет периферийных реляционных единиц, особенно неоднословных, отсутствующих в имеющихся грамматических и лексикографических источниках; 4) признание сочетаний «Т-слово + К-слово» (типа то, что) во всех компоновках их словоформ как отдельных единиц каждая со своим реляционным значением; 5) учет пропозициональной и предикатной природы союзного средства с его левой и правой валентностями по отношению к конъюнктам-актантам. Показываются теоретические методы инвентаризации союзных средств: а) трансформации предложно-именной синтаксемы в предложно-союзную предикативную синтаксему и б) моделирование союзного средства на основе компоновок сочетаний «предлог + Т-слово + К-слово» (типа ад таго, што; дзеля таго, хто и др.). Демонстрируются образцы словарной статьи лексикографической манифестации союзных средств в опубликованном словаре автора.

Ключевые слова: союз, союзное средство, скрепа, лексикографическая манифестация, белорусский язык

Мария Иосифовна Конюшкевич – д-р филол. наук, проф.; независимый исследователь; Республика Беларусь, Гродно.

Для цитирования статьи:

Канюшкевіч, М. І. (2021). Прынцыпы лексікаграфічнай маніфестацыі беларускіх злучнікаў і іншых паказчыкаў сінтаксічнай сувязі. *VERBA. Северо-Западный лингвистический журнал*, 1(1), 22–34. DOI: 10.34680/VERBA-2021-1(1)-22-34

For citation:

Kaniushkevich, M. I. (2021). Synonymic dictionaries: the choice space. *VERBA. North-West linguistic journal*, 1(1), 22–34. DOI: 10.34680/VERBA-2021-1(1)-22-34